

РЕЦЕНЗІЇ

ГОГОЛЬ І БУЛГАКОВ: ТОЧКИ ПЕРЕТИНУ ТА «ДІАЛОГ МИТЦІВ»

(Ніколенко О., Шарбенко Т. Столичний текст М. Гоголя та М. Булгакова [Текст]: монографія / Ніколенко О., Шарбенко Т. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2009. – 200 с.)

Дослідження впливу Гоголя на творчість його сучасників і письменників наступних поколінь – важлива наукова проблема, яка до цього часу не знайшла повного висвітлення в літературознавстві. О.М. Ніколенко та Т.В. Шарбенко звернулися до однієї з важливих ланок у її вирішенні, а саме – до вивчення типологічних зв'язків між творами відомих письменників. Варто зазначити, що сама тема «Гоголь і Булгаков» неодноразово привертала увагу дослідників (М. Чудакової, В. Лакшина, М. Степанова, А. Алексєєвої, О. Кобзар, А. Дравич, М. Йованович), які зверталися до різних її аспектів. Наприклад, літературознавців приваблювала українська складова в художній свідомості та творчості Гоголя і Булгакова, яка досліджувалася досить ретельно. При цьому, незважаючи на величезну кількість праць, присвячених спадщині митців, сьогодні, як справедливо вказують автори монографії, немає спеціальних робіт, у яких би питання складного «діалогу» між їхніми творами розглядалося спеціально та ще й на матеріалі всієї їхньої спадщини.

Монографія О.М. Ніколенко та Т.В. Шарбенко «Столичний текст М.Гоголя та М.Булгакова», яка побачила світ напередодні знаменної дати – 200-річчя від дня народження М.В. Гоголя, заповнює лакуну, що утворилася в літературознавстві. Об'єктом свого дослідження науковці не випадково обрали «столичний текст» у творах письменників, адже столиці відіграли велику роль у їхньому житті, образи столиць знайшли яскраве втілення в їхніх творах, зокрема в циклі петербурзьких повістей Гоголя та московських повістях Булгакова. Окрім цього, мотивація вибору матеріалу дослідження обумовлена ще й тим, що саме хронотоп столиці став у творах письменників тією точкою перетину, у якій спостерігається найбільша близькість їхнього художнього світосприйняття, незважаючи на ту велику часову відстань, яка відділяє їхні життя. Як уже зазначалося, «столичний текст» може бути проаналізований на матеріалі всієї творчості письменників. Розуміючи складність цього завдання і неможливість його вирішення в одній роботі, автори монографії зосереджують увагу на порівнянні петербурзьких повістей Гоголя та московських повістей Булгакова, які типологічно споріднені між собою за об'єктом та способами зображення. «Столичний текст», на їхню думку, – це не просто мотив столиці чи образ столиці в зазначених творах, а й одна із центральних категорій, концепт художнього мислення у творчості митців, що виявляється на різних рівнях: тематики, проблематики, мотивної організації, сюжету, композиції, образної системи, жанрової структури тощо.

У рецензованому монографічному дослідженні важливу роль відіграє теоретичний розділ, присвячений проблемам наукового вивчення категорії «текст». Незважаючи на дискусійний, багатозначний характер даного поняття, воно міцно утвердилося в лінгвістиці, літературознавстві, культурології, філософії, мистецтвознавстві. У свій час ще М.М. Бахтін у праці «Проблема тексту в лінгвістиці, філософії та інших гуманітарних

науках» писав про такі спільні для різних дисциплін риси тексту, як знаковість, наявність суб'єкта (автора), здатність до відтворення (в системі знаків, системі мови), взаємозв'язок тексту й контексту, «вільне одкровення особистості», внутрішня логіка «ядра тексту». Як відомо, саме М.М. Бахтін звернув увагу на те, що між текстами може виникати складна взаємодія – своєрідний «діалог». Ці та інші думки відомого літературознавця мають безпосереднє відношення до тематики, обраної О.М. Ніколенко та Т.В. Шарбенко, оскільки в центрі їхньої уваги – проблема діалогу, що здійснюється через віки.

У теоретичному розділі детально проаналізовані різні точки зору на поняття «текст», що знайшли розвиток у працях вітчизняних та зарубіжних літературознавців. При цьому особлива роль у вирішенні проблем, пов'язаних з теорією тексту, відводиться роботам Ю.М. Лотмана, Ю. Крістевої, Ж. Дерріди, Р. Барта та інших. До положень, що мають методологічне значення для даної роботи, слід віднести думки Ю.М. Лотмана про системність тексту, про його здатність до нарощування смислів і розпаду на складну конструкцію підсистем, про його структурність та ієрархічність (що дозволяє розкласти текст на підтексти), про закодованість, що передбачає реконструювання коду. Теорія тексту розроблялася у таких працях дослідника, як «Структура художнього тексту», «Текст у тексті» та багатьох інших. Зокрема, серед функцій тексту він виокремлював не лише функції «єдності змісту» та «єдності вираження», а й функцію «творення нових смислів», підкреслюючи зв'язок будь якого тексту з контекстом. Учений підкреслював, що текст не існує сам по собі, що він завжди включений у певний контекст, а тому сприйняття тексту, відірваного від його позатекстового «фону», неможливе. Автори монографії потверджують думку про те, що контекст допомагає встановити семантичні, функціональні й типологічні особливості тексту, а також дозволяє розглядати рух тексту «по вертикалі» (як типологічні утворення текстів) і по горизонталі (у культурному часі й просторі).

Об'єктом аналізу у теоретичному розділі є не лише теорія текстуальності, контекстуальності, а й інтертекстуальності, розробку якої розпочала французька дослідниця Ю. Крістева, яка відчула на собі сильний вплив праць М.М.Бахтіна. Теорія інтертекстуальності утвердила визнання зв'язків між текстами, які можуть утворювати різні смисли. Справедливою є думка О.М. Ніколенко та Т.В. Шарбенко про те, що поняття «текст», «контекст», «інтертекст» потребує подальшої розробки в теоретичному та історико-літературному аспектах. Про справедливості такого висновку свідчить хоча б той факт, що в сучасних словниках, не кажучи вже про ті, які були видані декілька років або десятиліть тому, як правило, дається лише лінгвістичне визначення поняття «контекст» і відсутнє його літературознавче витлумачення.

Основна частина монографії присвячена власне «столичному тексту» у повістях Гоголя і Булгакова. Автори книги концентрують увагу на таких ключових для обох авторів темах, мотивах, проблемах, як зображення «маленької людини», тема чиновництва, мотив творчості, образ творця та інших. Порівняння творів проводяться не лише на рівні схожих сюжетних колізій, а й на рівні прийомів художнього зображення, характерних поетикальних особливостей. Зокрема, аналізуються деталі предметного світу, роль метонімії, міфопоетичних структур тощо. Здійснюючи порівняльний аналіз, О.М. Ніколенко та Т.В. Шарбенко підкреслюють функції тих чи інших компонентів тексту. Наприклад, у повістях Гоголя і Булгакова предметна деталь виконує важливу функцію характеристики персонажа, підкреслює домінування в житті героїв матеріальних інтересів над духовними. Утім не можна не погодитися з висновками дослідників, які вважають, що в повістях Булгакова предметна деталь виконує ще одну функцію – підкреслює контраст між старими та новими порядками в країні. Використовуючи такий контраст, автор дає зрозуміти,

що світ не став кращим після революційних перетворень. Отже, напрошується висновок про те, що в рецензованій книзі в типологічному аспекті вперше простежується еволюція образу міста у творах Гоголя («Невський проспект», «Записки сумасшедшего», «Нос», «Портрет», «Шинель», «Повесть о капитане Копейкине») та сатиричних повістях Булгакова («Дьяволиада», «Роковые яйца», «Собачье сердце», «Похождения Чичикова»).

Об'єктом типологічних зіставлень у монографії є також образи «маленьких чиновників» – гоголівських персонажів Акакія Акакійовича Башмачкіна («Шинель»), Поприщина («Записки сумасшедшего») та Короткова, героя повісті Булгакова «Дьяволиада». Проводячи паралелі між цими текстами, дослідники вказують на своєрідність інтерпретації в кожному з них таких близьких, а точніше спільних, тем, мотивів і прийомів, як мотив божевілья, тема чиновництва, смерті, роль фантастики, гротеску, символіки.

Цікавим і змістовним є розділ, присвячений мотиву творчості й образу творця в творах Гоголя і Булгакова. У Гоголя мотиви творчості знайшли найбільш яскраве вираження в повістях «Невський проспект» і «Портрет». У цих творах центральними образами є образи художників. Навколишня дійсність дається тут у сприйнятті не лише автора, а й творчих особистостей – художників Піскарьова і Чарткова. У повістях Булгакова немає таких цілісних образів художників, які можна було б порівняти, поставити в один ряд з гоголівськими персонажами. Але, як відомо, тема творчості є однією з ключових у прозі письменника, вона не могла не знайти відбиток і в його повістях. Автори монографії порівнюють героя-літератора з повісті Булгакова «Похождения Чичикова» з образом Чарткова з повісті Гоголя «Портрет». Слід визнати, що таке порівняння доречне, адже обидва персонажі проходять через духовні випробування, але, на відміну від Чарткова, булгаковський герой витримав випробування грошима, владою, славою і залишився вірним служінню мистецтву.

В останньому розділі монографії аналізується і порівнюється жанрова природа творів Гоголя та Булгакова, підкреслюється новаторський характер художніх відкриттів письменників, кожен з яких враховував досвід попередників і водночас прокладав нові шляхи в розвитку жанру повісті. Художня структура створених ними повістей характеризується ускладненістю, поєднанням побутових подробиць, реалістичних елементів з елементами фантастики.

Рецензована монографія О.М. Ніколенко та Т.В. Шарбенко містить цінну інформацію теоретичного та історико-літературного характеру. У ній уперше вичерпно і системно проаналізований «столичний текст» у повістях Гоголя і Булгакова, простежується типологія сюжетів, мотивів, образів, прийомів, жанрового змісту, жанрових структур у творах письменників. Акцент на особливостях поетики повістей Гоголя і Булгакова, аналітичний характер висновків і спостережень також належать до достоїнств книги, яка стане у нагоді не лише науковцям, студентам і аспірантам, а й усім, хто цікавиться проблемами розвитку сучасного літературознавства.

ВАЛЕНТИНА МАЦАПУРА,
доктор філол. наук, професор

Одержано 5.05.2008 р., рекомендовано до друку 25.05.2009 р.